

Trajtler Gábor

Az orgonareform-mozgalom és a 25 éves Deák téri orgona*

Ma az „orgonareform-mozgalom”-ról úgy beszélünk, mint egy lezárult orgonaépítészeti korszakról. Most 25 éve, hogy megépült a Budapest-Deák téri hangszer — amely a mozgalom hazai kibontakozásának egyik katalizátora volt —, s ez jó alkalom a visszatekintésre.

Trajtler Gábor evangélikus lelkész, orgona-művész, a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémia tanára.

Emlékeztetőül foglaljuk össze időrendben a külföldi eseményeket! 1906-ban megjelenik Albert Schweitzer könyve, „A német és a francia orgonaépítő művészet”. 1909-ben Bécsben a Nemzetközi Zenei Társaság III. kongresszusán megfogalmazódik a „Nemzetközi regulatíva az orgonaépítés számára”, és egyben kiadják a jelszót: „Vissza a szép hangú és igazi orgonához!” 1919-ben helyreállítják a hamburgi Szent Jakab-templom Arp Schnitger-orgonáját. 1921-ben Freiburgban a Walcker-cég felállítja a Praetorius „Syntagma musicum” c. könyvében (1619) leírt orgonát. 1925-ben Hamburgban Hans Henny Jahn kezdeményezésére megtartják a „német orgonaművészet” első gyűlését. 1926-ban Freiburgban Wilibald Gurlitt jelentős előadást tart az orgona hangzásideáljának változásairól. 1927-ben a freiburgi dóm Silbermann-orgonáját rekonstruálják, a német orgonások megtartják harmadik gyűlésüket. 1930-ban megjelenik Christhard Mahrenholz könyve, „Die Orgelregister” címmel. 1934-ben lát napvilágot Hans Klotz könyve: „A gótika, a reneszánsz és a barokk orgonaművészetéről”. 1938-ban Freiburgban megtartják a II. „Orgeltagung”-ot: itt foglalkoznak először kisorgonákkal, pozitívokkal.

Az orgonareform kialakult elveit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. *Vissza az északnémet orgonaépítészeti ideálhoz: Scherer és Schnitger orgonaépítészeti elveihez! Nem a nagyság és hangerő, hanem a hangszépség az elsődleges szempont. Ezért:*

2. *Érvényesüljön a „Werkprinzip”: minden manuálnak legyen meg az orgonatörténet során kialakult karaktere! Ennek érdekében ki kell építeni a principálkarokat. Minden mű legyen önálló egység, a kopulázás ne legyen szükségszerű, ezért pl. a pedál-művön is épüljön ki a teljes principál- és nyelvkar!*

3. *Újra kapjanak helyet a felhangregiszterek!*

4. *Épüljenek csúszka-rendszerű szélládák!*

5. *A traktúra legyen mechanikus!*

6. *A sípoknak alacsony és differenciált szélnyomást kell biztosítani!*

7. *Az intonáció legyen fogazás nélküli, a természetes megcsendülést nem szabad elnémítani.*

8. *A homlokzat fejezze ki az orgona hangzásbeli felépítését, tegye felismerhetővé a mögötte lévő műveket!*

---

* A MET orgonás tagozata 1997. február 15-én a Budapest-Deák téri Evangélikus Egyházközség gyülekezeti termében tartott fórumot e témáról. Az alábbiakban közöljük a Deák téri orgona tervezőjének, Trajtler Gábornak bevezető előadását, majd röviden ismertetjük a főbb hozzászólásokat.

A fenti elvek a következőképpen valósultak meg az új Deák téri orgonán:

1. A regiszter-összeállítás —egy regiszter kivételével (aliquot szeptimmal, nőnával)— megfelel az északnémet orgonákének.

2. A regiszterszám a manuálokon: 11-10-10, a pedálon: 14. Ki vannak építve a principálkarok, a nyelvkar is, a pedálon 2'-ig. A menzúrák karakteresen emelik ki a művek jellegét; HW: erős principálok, bő fuvolák, markáns, tömör plénum — RP: szűk menzúrák, fényes plénum — BW: bő menzúrák, csilingelő plénum, regálók.

3. Minden művön vannak felhangok.

4-5. A rendszer: mechanikus csúszkaláda.

6. A szélnyomás: RP 55, BW 60, HW 65, Ped. 75 mm vízoszlopnnyomással.

7. A magokra következetesen legfeljebb négy fog került, és nem 60 fokos fogazóval, hanem vékony késsel.

8. A homlokzat a műveket jól mutatja. Látható a BW redőnye (mint ahogyan a régi BW-eken is látszik az ajtó).

A hazai orgonaépítéssel a hatvanas években még több ponton a reformmal teljesen ellentétes elveket vallott. Hogyan jutottam el hát a Deák téri új orgonáig?

A Fasori evangélikus templom orgonahangzásán nevelkedtem. 14 éves koromtól főként itt játszottam. Ez egy 18 regiszteres, kétmanuálos, pneumatikus hangszer volt, a II. manuálon csupa 8 és 4 lábás regiszterrel, a pedálon is csak 16 és 8 lábás változatokkal. Nagy élmény volt számomra, amikor a Deák téren helyettesítettem, ahol már találtam kvint- és terc-regisztereket is, és a pedál is rendelkezett 4'-sal. Így pedálos cantus firmust is tudtam játszani, ami a Fasorban megvalósíthatatlan volt. Itt, a Deák téren már találkozhattam a korra oly jellemző gyakorlattal, amely szerint főként síplevágásokkal történt az orgona-átalakítás. Álljon itt példaként az eredeti és a Zalánfy által „barokkosított” hangszer!

Angster 1900–01 — a módosított hangszer

(az előbbi a szelládákról 1970-ben leolvasva)

Pedál				I. man. (folytatás)			
Kontrabass	16'	Kontrabass	16'	Flauta	4'	Superoktav	2'
Subbass	16'	Subbass	16'	Superoktav	2'	Blockflóta	2'
Apertabass	8'	Oktavbass	8'	Mixtura	4 x 2 2/3'	Mixtura	4 x 2 2/3'
Cello	8'	Flótaprincipál	4'	Trombita	8'	Trombita	8'
Posaune	16'	Puzón	16'				
I. man.				II. man. (redőnyben)			
Bourdon	16'	Fedett	16'	Viol. principal	8'	Violaprincipál	8'
Principál	8'	Principál	8'	Fl. tibia	8'	Csöves földött	8'
Fl. harmonique	8'	Fl. harmonique	8'	Fl. solo	8'	Lágy flóta	8'
Viol. d'amore	8'	Oktáv	4'	Aeolin	8'	Vox coelestis	8'
Gamba	8'	Lágy flóta	4'	Salicional	8'	Harántfuvola	4'
Bourdon	8'	Lágy flóta	4'	Capricorno	4'	Csúcsfuvola	2'
Pr. oktav	4'	Fedett quint	2 2/3'	Fl. traverso	4'	Quintflóta	1 1/3'
		Tercflóta	1 3/5'	Klarinet	8'	Klarinét	4'

1947-ben kerültem Sopronba mint teológus, ahol Amminger Kálmán tervei szerint éppen akkor építették át 48 regiszteresre az evangélikus templom orgonáját. Ez az átépítés diszpozíciójában teljesen a reform elveit követte. Majd egy nyáron Gonda Nándornál dolgoztam; rengeteget lehetett tőle tanulni. Cége akkor újíttotta fel a Haller téri orgonát. Mivel a sípok tisztítása az én feladatomból volt, annak a hárommanuális, Geyer József által tervezett hangszernek minden sípja kezembe került, s ebből szintén sokat tanultam. Gonda megengedte, hogy irányításával intonáljak is; ez az intonáció azonban még a romantikus eszközöket használta. A Geyer-féle hangszerben is érvényesültek a reform elvei, de természetesen csak a diszpozícióban. (Geyer különben már 1914-től figyelemmel kísérte az európai reformmozgalmat.) Később egy időre Zalánfy növendéke lettem. Orgonaismereti órákat is tartott, ahol a menzúrákról is beszélt. Körülbelül ettől kezdve hallottam egyre többet az óbudai evangélikus templom 1940-ben épült, de 1944-ben leégett hangszeréről. (Hangképét ld. Hans Klotz [— Gergely Ferenc]: *Az orgonáról*. Budapest 1972. 218.) A csúszkaladás hangszerre mindenki úgy emlékezett, mint Budapest egykor legszebb orgonájára. Elektromos traktúrája volt, annak ellenére, hogy Zalánfy már 1937-től mechanikus orgonákat tervezett. Úgy látszik azonban, a mechanikáról 1940-ben még lebeszéltek.

Cinkotára kerültem segédlelkésznek. Egy elég rossz állapotú 7 regiszteres Ország-orgona állt a templomban, de csúszkaladás. Első orgonatervem itt valósult meg 1958-ban: Gonda épített ide egy kétmanuális, 14 regiszteres hangszerrel, amelynek főműve a régi csúszkaládán állt, elektromos barkerműködtetéssel. Az óbudai koncepció folytatódott itt.

1957-től a Deák téren szolgálók. Az új orgonára vonatkozó első terveimben először még elektromos traktúra szerepelt. Diszpozíció dolgában sokat tanultam Walter Supper könyvéből. (*Die Orgeldisposition*. Kassel und Basel 1950.) 1963-ban három hónapos NDK-beli tanulmányútra nyílt lehetőségem. Itt 67 orgonát volt módomban megvizsgálni, méretezni, kipróbálni. Látogatást tettem a potsdami Schuke és a bautzeni Eule cégeknél. Nagyon sokat segítettek, mutattak s magyaráztak az akkori építési elvekről. Jelen voltam ugyan a drezdai Kreuzkirche 77 regiszteres Jähmlich-orgonájának avatásán, de hangzása nem volt meggyőző számomra. Különös módon a meglátogatott Silbermann-orgonaké sem. Nem tetszett a hangzás agresszivitása. De találkoztam sok szép hangú, főként új építésű hangszerrel. A magammal vitt Deák téri tervet sok orgonistának és orgonaépítőnek megmutattam. Minden tanácsot meghallgattam, a jónak ítélteteket beépítettem tervembe. Kész tervvel érkeztem haza, amitől csak egy-két regiszter esetében tértem el a régi sípok felhasználásának kényszere folytán.

1964-től a Fővárosi Művészeti Kézsműves Vállalat orgonaüzemével végeztetük a vidéki evangélikus orgonák bővítését. Ez évtől kezdve a munkatársi gárdának számos orgonán volt módja a mechanikus traktúra építését és a csúszkaláda készítését kikísérletezni. Később Szigeti Kilián is hozzájárult orgonaterveivel a mechanikus csúszkaláda hazai kifejlesztéséhez.

1967 tavaszán rendelte meg a Deák téri gyülekezet a hárommanuális új orgonát. Rengeteg nehézséggel kellett megküzdeni. Külföldről csak korlátozott mértékben kérhettünk segítséget. Végül —Szeidl János jó tanácsára— a szél-ládákat, a nyelveket és a ventillátort (Laukhuff-gyártmányok) kaptuk ajándékba. Minden más anyag és alkatrész beszerzése csak hazai forrásból volt lehetséges! A hazai anyagok silányak voltak: a szekrény bútorlapból készült, a mágnesek, *minden* mechanikus alkatrész a hazai piacról lett beszerezve vagy azokat házilagosan gyártották, a nagy sípok anyaga horgany volt. Senkinek sem volt tapasztalata a nagyobb mechanikus orgonák építésére. A Zeneakadémia kupolatermi hangszerének átépítési csődje riadalmat okozott. Nagy volt az aggodalom, hogy jobb lesz-e majd a Deák téri. Bőven akadt probléma. Anyagiak híján 15 regisztert fel kellett használnunk a régi sípanyagból. Kérdés volt, hogy az addig 95 mm légnyomással működő sípok miként szólaltathatók meg alacsony szélnyomáson. Sok sípot ketté kellett vágni, hogy az ajakfelvágás alacsonyabb lehessen. Az új sípok menzúráival is sokat bajlódtak az építők: a Singendgedacktot túl szűknek tartották, a Koppelflötét túl bőnek stb.

Legnagyobb küzdelmet az intonáció területén kellett megvívnom. Mintám a Walcha által bemutatott cappeli Schnitger-orgona lemeze volt. Ezt a hangzást kellett elfogadtatni Gyöpös Lászlóval, aki ezt csúnyának és művésziellennek tartotta. Kértem, csak kis mértékben fogazzon, hagyjon természetes megcsendülést. Végül felfogása ellenére megtette mindazt, amit kértem. A végeredmény: gyönyörű munkát végzett! A legtöbben még ma is az általa egyedül intonált Rückpositiv hangját dicsérik.

1971 szeptemberében felavattuk az új orgonát: a siker teljes volt. (Diszpozícióját ld. Klotz, i.m. 218–219.) Azóta is remekül szolgál istentiszteleten és a havonta megtartott koncerteken, rádiófelvételeken. A hangzás meggyőző, a szerkezet stabil. Átlagban évente egyszer látja orgonaépítő.

Még néhány szót e hangszer jelentőségéről: véleményem szerint a Deák téri siker alapján válik elfogadottá honunkban a mechanikus csúszkaláda. (Húsz éven át itthon ez volt a legnagyobb mechanikus csúszkaládás hangszer.) Ezen tapasztalatokkal épült fel számos új, jeles, közepes nagyságú orgona, ezekben már minden korrektül készülhetett. Megvolt a lehetőség az importanyagok beszerzésére, nagy ónsípok gyártására, e hangszerekben minden alkatrész és valamennyi síp új volt, s ezért felülmúlták elődjüket. Ebben a műhelyben 1993-ig épültek az orgonák menzúra-ajánlataim szerint.

A kisorgonák, pozitívok építését szintén az orgonareform-mozgalom szorgalmazta. (Ezt a hangszer típust Zalánfy már a negyvenes évektől propagálta. Egy hangszer el is készült: jelenleg a tatabányai kisebbik evangélikus templomban áll.) 1975-ben az Orgonauzem pályázatot írt ki kisméretű orgonára. A pályadíjnyertes tervem szerint megépített prototípusból alakultak ki a kontinuópozitívok. A prototípus a rákoscsabai evangélikus templomban szolgál.

Ami pedig az új, mai orgonaépítési stílust illeti, a francia ízlés követésével, az már egy másik történet...

Hozzászólások

Mészáros Károly orgonaépítő jelen volt az egész építés folyamán. A sok fellépett probléma közül idő hiányában csak néhányat említhetett. A zeneakadémiai kupolatermi hangszer külföldi játszóasztallal és hazai szelládával készült. Annak sikertelensége sok fejtörést okozott. A Deák térinél a szelládák külföldről érkeztek. Itt látták, mennyivel kisebb szelepek is elegendőek lettek volna a Zeneakadémián, noha a külföldi szelládák sokszor szűkre voltak megépítve: nem vették figyelembe a megküldött menzúrákat. Így sok sípot ki kellett más helyre csövezni. A Deák téri játszóasztalt a kupolatermi mintájára készítette Gál István. Ez a játszóasztal remekmű, de azon anyagokból készült, amelyeket éppen kapni lehetett. A traktúrához puha alumíniumdrót állt csak rendelkezésre. Szorítógyűrűket nem lehetett kapni. Ezeket alumíniumcsőből szeletelték, és menetes lyukat fúrtak rájuk. Nagy nehézségekkel tudták a szelládákat és a játszóasztalt felhúzni a második emeleti karzatra. Csőrő hóján pallókból csúszdát készítettek, és felülről húzták, alulról tolták a nagyon nehéz szerkezeteket. Többször életveszélyes helyzet alakult ki a felhúzás során.

További nehézség volt az intonáció. Gyöpös Lászlót nagyon idegesítette a különleges intonációs kívánalom. Akkoriban nem volt még ismert a maglap fel- vagy leütése. Így az intonáció a kívánt feltételekkel rendkívül nehéz volt.

Végeredményben, akármilyen nehéz is volt, hallatlanul sokat tanultak az építés során.

Varga László és Pour László orgonaépítők arról számoltak be, amit a múlt évi felújítás során tapasztaltak. Sok minden érthetetlen volt a számukra. Mintha az orgona építése improvizáció lett volna, mintha nem lett volna megtervezve, csak a helyszínen lett volna összeállítva. (Ezt Mészáros Károly is igazolta). Már az is szokatlan, hogy nem a szekrénybe kerültek a belső részek és a sípmű, hanem előbb minden belső rész össze lett állítva, és utána lett köréje felállítva a szekrényzet. Az akkori nehézségek és munkamódszer ma nem is képzelhető el. Magyarázatul szolgálhat, hogy akkoriban nem lehetett kiutazni munkamódszerek tanulmányozására.

Enyedi Pál rövid hozzászólásában arra mutatott rá, hogy a német orgonamozgalom eszméi csak jó két évtizedes késéssel valósulhattak meg idehaza, épp akkor, amikor a nyugat-európai orgonaépítésben a francia romantika újralfedezésével a szimfonikus orgonaideál vált egyre népszerűbbé.

Helyesbítés

A lapunk IV. évfolyamának (1996/97) 3. számában (331–374.) megjelent Angster-orgonajegyzék „megjegyzés” rovatában a zárójeles település- és templomnevek az orgona korábbi felállítási helyét, a zárójel nélküliek a mai használati helyet jelentik.